

НЕОФИТ ХИЛЕНДАРЕЦ БОЗВЕЛИ И ПЕТКО СЛАВЕЙКОВ

Соня Баева

В СВИЩОВ

Било в „дълбока“ есен, през 1842 година. С души, преизпълнени от любов към родината и горещо желание да продължат образованието си, Петко Славейков и Христо Драганов поемат пътя към Свищов. Пътували пеш през селата, с торбички на рамо, в които заедно с хляба лежал скътан и ръкописът на Паисиевата история. „Това ми пътуване по селата беше крайно любопитно за мене. Тогава вече знаех българската история, но географическите ми познания бяха все така още твърде ограничени“ — пише поетът.

Когато виждат Дунава, разбират, че са стигнали града. Голямата река течела величествена и мълчалива. На север от нея се разстила безкрайната равнина, а на юг се издигали бели хълмове с накацали по тях сиви къщи, притиснати в тесни улици. Градът бил средище за износ на зърнени храни от Дунавската равнина и важен стопански център с далечни търговски връзки — през Сърбия, Австрия, Франция, Далмация, към целия търговски западен и източен свят. Работата започвала рано и свършвала късно вечер. Свищовските търговци, които били ходили „из Европа“, се носели „по европейски“ — ризи с корави бели яки, вратовръзки. Съпругите им носели малакофи, ушити в Букурещ, дъщерите — тоалети от Галац, Пеща и Виена¹.

Единадесет джамии издигали минарета в града, но техният религиозен култ не бил вече в състояние да държи в покорство „раята“. Искрата, която Неофит Бозвели запалил в душите на своите ученици, се разгаряла с всеки изминат ден. Растял и крепнел бунтовният дух на народа. Не бил чужд той и за сърцата на предприемчивите свищовски търговци.

В Свищов младежите не заварили Неофит Бозвели. Той вече бил заточен в Атон. Отседнали в Гълъбовия хан² — тъмна и вехта сграда, в един от крайните квартали на града. Тук двамата прекарвали една седмица, след което се преместили да живеят и учат в училището „Св. Преображение“ (на гръцката махала). Това било училището на Емануил Васкидович или даскал Манолаки, както го наричали тогава, най-близкия приятел на Неофит Бозвели. Когато през 1815 г. поканили Васкидович за учител в Свищов, той много се двоумил. Само пет години след Руско-турската война от 1810 г., градът имал още окаян вид — полуразрушен и опожарен. В сравнение с красивия и цветущ Мелник, където учителствувал дотогава, Свищов му изглеждал жалък и неприветлив.

¹ Вж. Димитър Мантов, Свищов, София, 1926 г.

² П. Р. Славейков, Няколко думи за шопите, П. Сл., 1884, т. IX, стр. 106.

И радостно и тъжно било на младия учител в този „мрачен“ град. „Радостно ми беше — пише Емануил Васкидович — за тяхна ревност, коя още ми звони в мечтание, и най-паче, понеже щях да начна първо аз и да положа първо основание, а печално за они страшния грозоти, кои окружаваха той градец. . .“¹

В онова време, когато мнозина българи забягват в чужбина, а други се отричат от своята народност, Емануил Васкидович работи за преуспяване на Свищовското училище. Просветната си дейност в него той характеризира така: „Аз дадох голямо разпалване на нежното юношество и пример на околните села и градове, които на онова време нито на ум им дохождаше, че освен училище и учение нищо друго не е възможно да изкорени от бедното ни Отечество многогодишното невежество.“

За неговите родолюбиви чувства и просветна дейност, за приятелството му с Неофит Бозвели, с когото заедно издават „Славяноболгарское детоводство“, гръкоманите го намразили, наклеветили и след двадесетгодишно учителствование изгонили от Свищов. Това станало през 1845 г., само три години след като при него учил Петко Славейков: „Гол отидох и гол се вратих, без да посвоя нито бодку от сиромашкия кров. . .“ Така завършва своето „Оправдание“ този мил, обиден дълбоко в своята чиста съвест труженик на българската просвета. Между онези, които жестоко оскъrbили Емануил Васкидович, по всяка вероятност бил и Христати Павлович. Него има предвид той, когато говори, „че между клеветниците му има и такива, с високо мнение за себе си“.

В Долната махала, където живеели по-видните граждани и богати търговци, преподавал Христати Павлович. Макар че се ползувал с голяма популярност и слава на добър педагог и учен славист, младежите не отишли да учат при него, не само защото вземал „специална“ такса, но и по изричното желание на Петковия баща. На преклонна вече възраст поетът разбрал значението на този бащин съвет. „И аз трябва да благодаря за тази честна мисъл на баща си, защото ако бяхме отишли в Долната махала, при учителя Христати Павлович, твърде бе възможно да изляза и аз такъв някакъв недоучен калугер, фанатик (кашиш-бозама софта), както брат Пеня, без да имам колко-годе по-нови и по-широки възгледи върху човечеството, от ония плесенявали дущеспасителни теории.“²

Макар и петнадесетгодишен Петко Славейков имал вече достатъчно оформен характер, за да не приема онова, което не му харесвало у Христати Павлович, така както не го приел и у даскал Пеньо Давидков, така както не го одобрил и у втория даскал от училището на Емануил Васкидович — Константин Теодоров.

Въпреки че бил „избранник“ на свищовци (които го изпратили на свои средства да се учи в Буда Пеща), Константин Теодоров не допаднал на Славейков. Наистина той преподавал по някаква славянска граматика, донесена от Буда Пеща, „по-хубава и по-системна“ от предишната. Но на Петко вече не му се учила славянската граматика, а и Теодоров практикувал стария допотопен метод, като карал момчетата да учат наизуст уроците си, така че в „новото учение“ на Константин Теодоров нямало нищо ново.

След като чел цели десет години „малкото“ и „великото“ повечерие, Давидовите псалми, множеството други молитви и тропари, след като с години повтарял склонението и спрежението, всичко му се виждало вече и смешно, и безцелно. От „някой си Констанца“, одески грък, поетът взел първите си уроци и по френски, но най-интересни и полезни за младежа се оказали часовете по

¹ Прескорбно оправдание Емануила Васкидовича тридесетилетного учителя Свищовского училища „Святого Преображения“ против клеветника. У Будиму 1846.

² Лит. архив, т. I, Петко Славейков, 1959, стр. 50.

гръцки език при Емануил Васкидович. С него Славейков не само се запознал по-системно, но започнал да чете и гръцка литература, към което го насърчавал сам даскал Манолаки.

Оскъден бил животът на младежите в Свищов. За да не дават пари за отопление, те помагали в паленето на печки на училищния слуга Сокол. Парите, с които разполагали (90 гроша за двамата), се оказали съвсем недостатъчни, та храната им се състояла почти само от корав симид. В празник си купували „за 20 пари маслинки или пестилец“. От тези пари отделяли и за листове, на които преписвали уроците си, но за свещи не им оставало нищо. Затова вечер те учели на светлината, която идвала от запалената печка. Този труден и пълен с лишения живот на по-голямата част от родолюбивата българска младеж всъщност е била най-здравата зачалка за оформянето на нейния характер и идеология, чрез които по-късно тя успяла да възвърне самочувствието на поробен народ и да му открие пътя към свободата.

Младежите помагали на по-слабите ученици, за което получавали „кога червен лук, кога праз лук, понякога армия или мъстовица“. Друг път Сокол им носел храна, която неговите приятелки ратайкини крадяли от господарите си. Така живеели двамата приятели, за които науката и образованието били висок патриотичен дълг към народа и родината.

Ръководен от този идеал, пламенният младеж преценявал и своите учители — Константин Теодоров намразил, „защото го видял и познал, че иска да шарлатанствува с преподаването на славянски език“, т. е. защото разбрал, че за него учителското звание било занаят, средство за препитание, а даскал Манолаки — горещо обикнал и почитал като баща. Един ден той решил да разкрие на любимия си учител чувствата, които го вълнували, да му довери отношението си към учителя Костаки. Заявил на Васкидович, че „сам знае по славянски език повече от него“. Даскал Манолаки не се съгласил с това. Той казал, че учителя му Константин Теодоров е учил при много добри слависти и знае добре езика, обаче не му достига практика. И за да го засрами за самонадеяността му, накарал го щом като знае толкова добре черковнославянски език, да съчини едно похвално слово във връзка с близкия училищен празник. Поръчал му да не говори никому за това, вероятно защото предполагал, че младежът няма да се справи със задачата, та да не се засрами пред другарите си. „Славянски аз знаех и можех да го напиша колкото да е безпогрешно, но как да го съчиня, кое по-напред, кое по-подир да туря...“ Две-три седмици Славейков се измъчвал, не спал от вълнение, но после, като си припомнил прологите на някои похвални слова (които знаел наизуст), седнал и написал за два-три дни възложената му работа. Показал го на приятеля си Христо Драганов, който останал зачуден и възхитен от „произведението“. Научил го наизуст и съобщил на даскал Манолаки, че е изпълнил поръчението му. Учуден Емануил Васкидович поискал да види предварително съчинението (то се казвало „Похвално слово за три светители“). Харесал го. След това повикал двама от епитропите на училището (нещо като училищни настоятели заедно с даскал Костаки и пред тях накарал Петко да го издекламира. Младежът артистично, без никакво стеснение го казал наизуст. Всички се възхитили, но неизвестно по какви причини взели решение, словото да не се „чете“ на празника. „Така — спомня си поетът — това слово, първото мое самостоятелно произведение, не бе честито да се чете.“ Никаква следа от това ранно съчинение на Петко Славейков не е достигнала до нас.

Оттогава като учителите му, така и епитропите станали внимателни към него, а „учител Манолаки, освен в училището, дето се обхождаше доста вежливо с мене, често ме викаше у дома си. Отвори за мене школската и своята библиотека, в която имаше освен гръцки книги, доста сръбски, словено-сръб-

ски и словенски книги, от такова съдържание, каквото досега не бях виждал. Това беше за мене откритие, каквото не бях сънувал. Защото аз не знаех, че има книги с нечерковно съдържание. Между книгите, що имах на разположение за прочитане, имах много боклуци, но имах и някои много полезни относително современната наука. Книгите на Доситея Обрадовича, Телемаха на С. Живкова... и 12-томната история на Карамзина, бяха ми настолните книги. И освен дето се запознах с тогавашното сръбско наречие, но и с гръцкото се запознах... учител Констанца ми подари една своя книга по възпитанието, на гръцки, превод от френски. Взаимний учител, дякон на Архимандрита Неофита Хилендарски, ми подари Телемаха, който имаше особен. Даскал Манолаки ми подари... части от своето с отца Неофита издание. Даже незадоволний даскал Костаки изказа желание да ни учи на английски език. Мога да кажа, че и досега го помня... и аз като го заподозрях, че не знае... напуснах го съвсем. Освен безсъзнателното оригинално авторство в Историята на Паисия, през зимата, аз се вече считах като самостоятелен автор на едно похвално слово.¹

Не след много време, вероятно пак в Свищов, Славейков съчинил „Плач на Търново“² — патриотична елегия по подражание на Иеремиевия плач и на още други подобни на него, повечето сръбски опити, с които се запознал в библиотеката на Васкидович.

Това било извънредно важен момент от живота на поета. Пред него се разкрил нов свят. Освен черковната литература, освен житията на светците и апокрифите сказания той узнал, че съществуват и други книги, в които се говори за съвременния живот и за обикновените хора. От тези книги веел духът на осемнадесетия век — „векът на най-блистателните идеи, на общото равенство, братство и свобода“, който „пръсна зарите си из България, разби гъстите облаци на невежеството и вдигна българския народ от гроба, в който мислеха, че са го погребали“.³

Тук Славейков се запознал с живота и идеите на Неофит Бозвели. Човек с непреклонна воля и неуморим борец, скромнен във величието си и срамежлив в героизма си, Неофит Бозвели израства пред него с цялата си вълнуваща личност, като предтеча на онова време, в което хората преустройвайки живота, трябвало да преустроят и себе си.

У този чуден представител на възраждащия се български народ, у този бунтовник в расо, хуманист и пламенен враг на деспотизма, сякаш се съчетават най-прогресивните черти на новия век. В предговора към „Български притчи“ Славейков сам се нарича ученик на Неофит Бозвели. Ученик на Неофит Бозвели в прекия смисъл на думата и негов любимец е по-възрастния от него Христо Драганов. Петко Славейков видял този „Ахасфер на българското възраждане“⁴ само веднъж, когато „сказал слово“ пред търновските граждани. И не му се харесал. Сторил му се много груб. Тогава Славейков бил на тринадесетгодишна възраст. „Момче още, на 1840 г., аз бях видял в Търново отца Неофита и веднъж само го бях чул да говори по народночерковните ни работи, но признавам, че думите му не произведоха впечатление на детският ми още ум и не покъртиха тъй силно душата ми.“ Всичко дръзко —

¹ Неизвестен откъс от биографията на Славейков, Арх. ПРС, папка XX, отделна страница.

² Според Б. Пенев Славейков написал „Плач на Търново“ навярно под влияние на „Мати България“. Сам той казва обаче, че я написал под влияние на „Иеремиевия плач“. Б. Пенев, История на бълг. л-ра, т. IV, ч. I, София, 1936, стр. 442.

³ П. Р. Славейков, Утрешното слънце ще блесне, Македония, г. III, бр. 21.

⁴ П. П. Славейков, Избр. съчинения, т. I, 1901, Предговор.

изобличително в думите, всичко нашенски-демократично в обноските на Неофит Бозвели се сторили на момчето съвсем противоположни на „изтъчненото лицемерие“ и византийските проповеди на гърци и гъркомани, които представлявали „елита“ на тогавашното търновско общество. Но трябвало да минат само една-две години, за да разбере истинското значение на Неофита и неговата „груба“ проповед. Още по-късно, когато сам тръгнал по трудния път на борбата, Славейков ще изповядва: „Буйните и строги проповеди на отца Неофита, който е имал случая да обходи по-голямата част от България и да размърда простата маса на българите в Цариград, виждаха се като нещо грубо на развитите хора, но те действаха по-силно на неразвитите умове. Състоянието на работите и самото положение на народа като да изискваха този начин на действие, както сме били и ний принудени много пъти да си послужим с този маниер.“¹

И наистина, ако по онова време Райно Попович или Неофит Рилски пишели по-добре, а Априлов имал вече „солидно“ образование. Неофит Бозвели притежавал качества, които никой друг, освен Паисий не е притежавал. Той имал вяра в идеала, борчески темперамент, неукротим патриотичен патос — готовност да иде докрай и понесе всички последици на борбата. Именно в тази самоотверженост и дарбата му да се сродява с народа, да намира необходимите думи и подход, за да раздвижи мисълта и чувствата му, и особено да спечели сърцето на младежта, се криела най-голямата сила на Неофитовото слово. Със своите проповеди, с предговорите към книгите, които издавал и особено с предговора към третата част на „Славяноболгарское детоводство“, с писмата и произведенията си по-късно, той станал ярък тълкувател на неясното още въздействие у народа и глас на една колективна съвест, непрявена дотогава. Такъв го виждал и Петко Славейков само две години по-късно, след като се бил запознал вече с Паисиевата история.

Но въпреки отражението, което неговото слово и жизнен подвиг намерили в сърцата на учениците му, този подранил апостол на движението за национално освобождение, при липсата на укрепно и единно обществено мнение, все още се борел почти сам. Така и загинал. Да проповядваш през тридесетте години на миналото столетие у нас просвета, образование и светска наука, може да се стори на един обществен деец от седемдесетте години идея „тясна“, ограничена, не революционна — но тогава, през 1830 г. тази идея била и нова, и широка, и революционна, защото подривала самата основа на многовековната заостеняла вече религиозна догма. Идеалите, които издигал по това време смелият монах, изглеждали като нечувано, безумно предизвикателство и светотатство за средата, чийто възпитаник бил той. Те допадали само на малцина най-напредничави и смелни патриоти. Такова нравствено величие и мъжествен подвиг ще видим у нас едва след като неговата проповед премине като живителен лъх над българската земя.

За пръв път Неофит Бозвели посетил Свищов, когато бил около двадесет и седем годишен монах, пратеник на Хилендарския манастир.

Ако се пренесем мислено в Свищов през ония далечни години, когато, водени от разяждащата болка на носталгията, хората, напуснали родината си след опустошителната руско-турска война, се завръщали отново в своите изпепелени домове, ние ще почувствуваме не само пламенния патриотизъм, но и състрадателното сърце на Бозвели, ще почувствуваме, че той тръгва по своя нов път на будител, подтикван от самия живот. Преломът, извършен в него и подготвен без съмнение по-отрано, достигнал своя предел. Споделил със свищовци робската участ, той прегръща смело националните призови на Паи-

¹ П. Р. Славейков, Иларион Ст. Михайловский, Летоструй, Хр. Г. Данов, 1876.

сий, по-необходими, отколкото благословията на аскетите, „отвърнали лице от всичко земно и петимни само за земната, мирската милостиня“.

Спечелвайки обичта на народа, Бозвели си навлича злобната омраза на монашеските среди, които започват да гледат на него като на изменник. В ръкописния разговор с Григорий (Доростоло-Червенски) от 1848 г., писан от Неофит малко преди смъртта му, той изрежда укорите на хилендарските старци, с които те като оси се нахвърляли върху измъчения и без това до краен предел заточеник: „Нему прилича ли му да остави монастирското послушание, че да бърка такива работи — да утвървава България да я не събличат гръцките владци, да гледа да просвещава България. Той може да има поучителни слова, пръснати из България, да ги собере някой с кола. Бре, кога ги написа проклетий човек! Нему никогаж в празник, гдето се случи, не се запират устата. Той пуква, ама ще каже слово! Обаче колкото слова сме му виждали списани и колкото сме го слушали кога приказва, барем у едно няма да помене или за Божи гроб или Синая, или за Света гора, или за други манастир, да подканя человете да ходят на поклонение за спасението си! . . . А най-много ще намериш за училище да проповядва и изкусни учители да доведат, дячетата си при тях да прождат, за да се просвещават със науките, да станат същи чело-вечи словесни, за да могат да разпространяват и отделяват истината от лъжата, правдата от кривдата, притворството от същото. . . Той като е учен та е смутил толико владци и Патрика. . . ги кани и другите да са учени, да пропадне тогава светът! . . .“

Не много по-късно, само след няколко години, подобно на Бозвели младият учител Славейкий, изпълнен с решимост да принесе полза на родината си, ще страда от същото неразбиране, от същата дребнава злоба и тъп егоизъм, когато местният севлиеВСКИ чорбаджия Хаджи Стоян ще му къса писмата и ще казва: „Че какъв е той, на една касаба слуга, че да изпраща по 10—12 писма на неделята, какъв масалат има той и колко хиляди гроша приобраща, чи толко писма му идат? Аз имам 5—6000 хиляди гроша и съм чуен от изток до запад, чи мен в годината две писма ми не идат, а нему толкова!“ Или когато самодоволният търновски чорбаджия Хаджи Минчо ще му дава съвети по лицемерие и притворство, ще го учи да не отива срещу силните на деня: „Туй ви разваля вас я, ще казва той, езикът ви дължък, а че кой ви е крив, гладувайте!“ И когато младежът ще го моли да му намери работа, той ще го поучава: „Абе, аз те зная, чувал съм за тебе, че си добър даскал, ама. . . туй сега че лошо име ти излязло, а на чияка окомото му да излезе, че лошо име да не му излязва. . .“

Скоро, твърде скоро ще изпита бъдещият поет лютата болка, трагизма на народния будител, който ще срещне в лицето на заможните и влиятелни българи-чорбаджии вместо подкрепа — враждебност и омраза, а в лицето на по-голямата част от народа — вместо признание — неразбиране и равнодушие. За това, че той ще просвещава простата маса, ще му излезе „лошо име“ и на това „лошо име“ ще повярват ония, за щастieto на които той се бори. Той знае, че ще страда така, както по-късно Христо Ботев, когато го наричаха „нехранимайко“. Но тази една и съща люта болка, що свързва народните будители още по-здраво, ще подхранва тяхната вяра в правдата на борбата, която водят.

Още с идването си в Свищов младежите се свързват с хората, сред които живее и работи Бозвели и които пазят неговите завети. Между тях са учителите Емануил Васкидович и дяконът даскал Хрисант Новаков, комуто Неофит оставя книгите си и трогателно бедното си имущество. При Хрисант момчетата ходят често, слушат разказите му за борбата на Неофит с фанариотите

в Цариград, за затвора, в който Хрисант лежал заедно с него, четат трогателните му писма.

По него време, есента на 1842 г., Неофит Бозвели е затворен в Хилендарския манастир, болен и душевно разстроен, толкова зле, че трябва да прекара цялата есен и зима в манастирската болница. Унижен и самотен, той е оставен без нияния подкрепа. Но не пада духом. Вярва, че има още българи, които го разбират и които биха му помогнали. До тях той изпраща непрекъснато писма. Но какви писма! Започват те със стихове:

Ах! Който за Българията със сълзи плаче,
прилича му в заточение да се влече!

Искрено патетични, тези писма са наситени като че ли с кръв от раненото сърце, възмутено издън душа от нечуваната неправда. Отправени били те до Георги Раковски, до Йосиф Соколски, до Онуфрий Попович, до самия Неофит — гръцкия търновски владика, до Стефан Богориди — до искрени приятели и врагове, до смели революционери и бездушни родоотстъпници и отново пак до ученици и последователи — Андрей Робовски, Максим Райкович, Хрисант Иванов. Но отговор не идвал от никъде. Нито добър, нито лош. Като че ли животът бил спрял и всички го били забравили — и приятели, и врагове!

Но ако дните тежко се нижели в неговото „смертоносно досадно заточение“, в поробеното отечество наистина имало хора, които не го забравяли. Те четели писмата му и ги разнасяли между младите български патриоти, измъчвани от безсилието си да сторят нещо за облекчение на съдбата му. Между тези младежи, представители на новото поколение, били Христо Драганов и Петко Рачов. Шестнадесетгодишният ученик, четейки писмата, се упивал от необикновените думи, с които „този храбърник страдалец“ излагал теглата си.

Стилт на Неофит Бозвели, с неговите „чудно хубави“ думи, правели особено впечатление на младежа. Когато разказва за Фотиновия препис на Паисиевата история, Славейков намира, че той бил написан някак по-грамотно и по-художествено“ от Паисиевата история „която при всичкия си славянобългарски, калугерски стил не се отличаваше от простия и разбирания от народа език, а езикът на „Старозагорския ръкопис“ се възвишаваше на много места до чисто славянски стил и во много приличаше на стила на отец Неофита Хилендареца, сравняван с неговата „Мати България“ и други негови книги, особено же дългото негово предисловие на пространния му Катехизис, печатан в Белград, мисля по-рано от 1835“¹.

По него време очевидно бъдещият поет не можел още да оцени непринудената простота и естественост на Паисиевия стил. Защото тогава за него нямало нищо „по-възвишено“ от церковнославянския език. Малко по-късно обаче той разбира революционната роля на тази книга, която внесла повече демократизъм в литературното творчество и го приближила до народа.

*

„Человек же честный ест должен быти
совершенно честный“

Неофит Бозвели

След Паисий Неофит Бозвели оказва не по-малко въздействие за изграждане на мирогледа на младия Славейков. Дори в известен смисъл той играе по-голяма роля в живота на бъдещия писател. Докато Паисий го запознава с новите идеи на народността, то Неофит спомага да се оформи у него новият човек, характерът.

¹ Лит. архив, т. I. Петко Славейков, 1959, стр. 48.

През 40-те години не е така лесно за българската младеж да разбере и обикне Неофит Бозвели. Тогава, разбира се, това е много по-трудно, отколкото през 50-те години или след смъртта му. Много неща пречат по онова време, за да бъде почувствуван в пълна мяра неговият освободителен, революционен патос. Чак след смъртта неговият образ се избистря, делото му се откроява, израства. Защото името на Бозвели през ония години е свързано с различни клевети. Особено в Търново за него се създават най-низки интриги, разпространявани от гръкоманите. И ако младият Славейков не влиза непосредствено в неговата среда, не отива в Свищов и не попада между най-преданите му ученици и последователи, кой знае дали би го разбрал така рано. Благодарение на средата, в която попада, той е един от българските младежи, които още през 40-години виждат Бозвели друг — различен от установеното в родния му град мнение — човек с велико сърце, народен застъпник.

В най-възприемчивата възраст, когато човек се формира за цял живот, Славейков чете, не, той поглъща всичко, което е писал и пише в момента хиландарският заточеник. Той тръгва по неговия път. Отначало „сказва слова“ в черквите, като него, а после държи пламенни речи, обикаля села и градове, просвещава. Той е трън в очите на гръцката патриаршия. Той помни добре подписа на писмата, които неговият любим учител изпраща на своите приятели „Архимандрит Неофит, за обществена полза жертвующийся“, помни също и друга мисъл на своя учител „Покажи ми веру твою от дел твоих“ — които се мъчи да изпълнява като завет.

Младият Славейков знае наизуст и забележителния предговор на Бозвели към третата част на „Славяноболгарское детоводство“ — граматиката, в която атонският заточеник излага своите възгледи за смисъла и съдържанието на живота, за дълга на българската младеж. В тази книга авторът на „Мати Болгария“ се обръща към българския народ и преди всичко към нашата патриотична младеж, от която най-вече очаква подкрепа. Първа задача на времето, според него, е да се открият повече училища. Ако не стане това, няма никаква надежда да се просвети и възвиси българският род: „Что говоря! Весма е страшно да угасне всекрайно и не остане никаква останка от него! Затова, нека се не лентя, но догдето има още време и непристигне злото до края, да се наредят повсякъде училища за науката на младите“.

И по-нататък Неофит предупреждава своите последователи, че пътят, който им показва, съвсем не е лек, че за своя труд и патриотизъм те ще бъдат възнаградени с непризнателност. Това да не ги учудва и смущава, а най-важно да не убива ентусиазма и волята им за борба. „У нас не обичат науката и я укоряват — пише той — малко са ония, които се решават да ѝ служат, защото много повече от тях са ония, които ги гонят и клеветят.“ Това докарва „велико зло“ на нашия народ. Ако няма смели и готови за жертва българи да се посветят на тази борба, „може и да изгасне съвсем малий свет на учението, който започва да се показва в сегашното време“. И завършва: „Вий, о младоотрасли отрасли, не се смущавайте от това, но смело се утешавайте и не се отчайвайте от полезните науки — защото за простия, онеправдан народ, похвалата е укор, а укорът е похвала. . .“

Онези, които не работят за доброто на народа, той нарича предатели. „Не се именува само он предател, който предава Отечеството, но по-велик е, който го не ползува предател. . .“ Подобна мисъл ще прочетем по-късно в писмото на Славейков до дъщеря му Пенка: „За да бъде човек честен на този свят, трябва да се бори с нечестните и понякога да търпи от тях обиди и оскърбления. . .“

Само една година след като се е запознал с книгата на Бозвели и неговите писма, Петко Славейков става учител и се сблъсква с тази действителност.

Подобно на него той пише писма до своите приятели, подканя ги да работят, да учат и да вършат винаги онова, което е полезно на родината: „Бъдете уверени как не съм престанал да ви любя, пише той на своя приятел Спиридон от Трявна, но знайте и това, че щяхте да ни бъдете по-любезни, ако бихте били малко нещо по-любодеятелни. „Който живее сам за себе си, не е достоен да живее.“ Ако аз те прощавам за мързела ти, дали ще и родът ни да те прости? Или ти не си българин? Или не имаш никакви обязанности към Отечината си? . . . Ако не ти дава сърце да живееш за народа, не мърхоли това звание, което те натоварва с толкова длъжности. Двадасетте години трябва да си превалил. Какво завърши до сега?“

Умреш и вси тебя забудут,
а Софу прославляти будут. . .¹

Писмото е написано напълно по маниера на Бозвели, и тонът и езикът, и стихотворението и поуците. Влиянието е несъмнено.

От Неофит Бозвели Славейков възприема не само отношението към родината, чувството за дълг пред сънародниците. Той възприема и неговите прогресивни възгледи за съвременното обучение, за нуждата от нови учебници, които да заменят остарелите и ненужни вече псалтири и светчета. Чрез него той се запознава и с най-новото и напредничащо в тогавашната гръцка, сръбска и руска наука, с идеите на осемнадесетия век. Защото авторът на „Мати България“ (който знаел пет езика) бил много добре запознат с най-известните гръцки, сръбски и руски философски учебно-педагогически книги. Съвсем в „духа на времето“ са мислите, които той развива в своето „Детоводство“ за значението на средата и възпитанието при оформяне на подрастващото поколение: „По природа — пише той — човек не е нито добър, нито лош. Отгледването прави човека добър или лош, понеже добрините не са всаждани в човека, но придобити. . . Ума детинския прилича, според Аристотеля, на една весма бела бумага, на която не е никакво действие написано. . . Ако прочее се препишат предобри и преполезни учения на умът им, би щат и те добри и преполезни на обществото. . .“

Но не само това. От Бозвели той възприема стремежа към високи (от гледна точка на новия идеал) морални качества, много по-различни от ония, които възпитавали у него „музикословесните“ даскали и черковните книги. В това му помагали Неофитовите „Повести нравоучителни“, „Многоречения“, „Свободное чтение“, „Разумства“ или „Езопови басни“, както и предговора към граматиката на „Детоводството“, в която той все засяга въпроса за нравствените качества на новия човек, на българската младеж, и то не отвлечено, книжно, а върху примери от реалната българска действителност. Тук всичко, което е свързано с черковната наука, е казано мимоходом, а главно място е дадено на смели мисли, непознати дотогава у нас като: „Който не работи, не трябва да яде!“ или „Който прощава злите, онеправдава добрите“ — мисъл, която подрива религиозния морал в самата му основа. Или: „По-добре да умреш почтено, нежели да живееш срамно“. „Заради нуждата стават много злини“. „Нуждата закона изменява“, „Не полагай сръп на чужда нива“. Това са мисли, които разтърсват изостаналото съзнание на българина и му помагат да се преустрои за новия живот, който вече е дошъл у нас като последица на изменителното се иконсмическо и културно развитие на страната.

В отделна глава от „Детоводството“, наречена „За Отечеството“, Неофит говори за свободата. Когато Отечеството е свободно, казва той, всеки трябва

¹ Н. Табаков, Неиздадени писма на П. Р. Славейков, Литературен архив, т. I, 1959, стр. 193.

да се грижи за общата полза, но когато настанат тежки дни и врагът нападне родината ни, ние трябва да сме готови да дадем живота си за нея. Ето, по такъв начин у този „бунтовник в расо“ едновременно с първата крачка — събуждането на националното съзнание — идва и революционното възпитание.

„Никога, пише той, не трябва да допускаме да поробят Отечеството ни, защото какво значи животът в робство? . . . Това е явно как всеки човек не може да отбегне от смъртта си. Когато това е така — защо да любиме животът и заради тази любов да оставяме и жена си, и децата си, и близките си да ги продават като добичета? — Бедное Отечество! Колико пак сладост! Колико радост! Колико веселие! Ако след бедите, оживеем и видим славно Отечеството си и ние самите свободни, да сме почитани от другите родове за нашето добродетелство!“

Колко е близко сходството между тези мисли на Неофита, изразени с толкова чувство, макар и все още несръчно, на новия току-що оформящ се български литературен език и идеята за обезсмъртяващия патриотичен подвиг, който Христо Ботев тридесет години по-късно възплъти в стихотворението „На пощаване“. Тук сякаш мисълта на Бозвели прераства в ярък художествен образ и става знаме, под което ще се наредят най-достойните представители на българския народ в борбата „за правда и свобода“.

„Любовта към Отечеството е велик наш дълг, продължава Неофит Бозвели, защото от неговото спасение произхожда и нашето спасение, от неговото благополучие — и нашето благополучие, от неговата слава — и нашата слава.“ И пак трябва да кажем — всичко в тази глава от „Детоводството“, въпреки че в по-голямата си част е превод от гръцки, е подбрано така, че да засяга пряко българската робска действителност, да говори открито и то в книга, предназначена за училищата, за възпитанието на българската младеж.

Вълнението на Неофит Бозвели, породено от мисълта за окаяното състояние на родината му, често се излива в стихотворна форма. Дори и в писмата му, там, където чувството прелива, той го изразява в тромави, непохватни, но дълбоко прочувствани стихове, в които и до днес трепти частица от неговото вълнение.

В предговора към третата част на „Славянобългарское детоводство“ — граматиката, Неофит рисува картина на поробена България: „Нашето Отечество е в нинешното време жалостноплачевно, похулно и посрамлено толико години останало! Прочее от вас, от вас, прежаждостно очаквава искреноподканителна и охотнорачителна любов о, младораслии Славенобългарското рода, отрасли! Да вспомните вашите преславнии древнии словенобългарски праотци!

Които народа оправляваха,
и с наука го просвещаваха!
А нине у него много училища пусти,
Человек като помисли, изгубва си чувства!
О, как ли можеш да търпиш, сирота!
Не'л виждаш от другите да е срамота!

Високи са изискванията на Неофит към онзи, който е решил да посвети живота си в служба на родината. „Едно таинство — пише той — е потребно, за да управлява някой света — да е силен, защото в силата не се съдържа нито лъст, нито мечтание.“ Мисъл, която по-късно ще стане пътеводна повеля за народни трибуни като Петко Славейков. Воден от тази повеля, той ще трябва да бъде силен, да не се поддава на лъст, да не прави компромиси с убежденията си, но и да бъде реален, защото „мечтанието“ откъсва човека от действителността и парализира волята му.

Всичко, за което пише този необикновен за времето българин, има ясен практически смисъл. Силата обаче на неговите идеи не се състои само в това. Въпреки че са почерпени от големите гръцки философи, те са ярко оцветени от неговата личност и темперамент и са свързани пряко с българската действителност. Напоени с искрено чувство, с темперамент и непоколебима вяра, тези идеи добиват нова сила, която покорява. Когато той пише: „Човек же честний ест должен быти совершенно честный“ той достига до сърцето на всеки българин, защото зад тях неговите думи стои неговият пример, те се покриват с неговите дела. Затова неговата вдъхновена проповед, неразделима от живота му, оказва неотразимо въздействие върху разбуждащата се народна душа.

В своите писма-изповеди, които Славейков помни „реч по реч“ Бозвели постига висока мъдрост — жив синтез от всичко онова, което върши на дело и което счита за свой идеал. Те са написани в библейско-пророчески тон. Така говори само човек, който има да съобщи някакво откровение, до което е дошъл не чрез книгите, а чрез изпитанията на собствения си живот.

Навред — и в произведенията си, и в личната си съдба Неофит показва волята като качество, от което се определя моралната устойчивост на човека. Това е ясно изразено в края на писмото, което той изпраща до своя приятел Андрей Робовски в Елена:

Премилая, горка мати България!
В двор ти се вселила усойна змия,
из устата ѝ притворно яд кат захар капи. . .
милите ти, искрени рожби смертелно хапи!

Аз, окаяний, съм затворен,
но пак е в мен дух храбоборен! . . .
Но вие дерзайте, говорете,
гръци из България изпъдете!

И в друго писмо, адресирано пак до „любородния герой“ Андрей Робовски, Неофит отново заявява, че въпреки ужасното положение, в което се намира („яко скорб ми ест велика и болезни непрестающая“), той е твърд и няма да отстъпи. Той намира сили да насърчи приятеля си, да подкрепи неговото „горящее сердце“. Припомня му примери от свещената история на твърди хора, които са устоявали на всякакви изпитания, бранейки вярата си. И наистина, като че ли нищо не е в състояние да го срази. „Не само правдата и кръвта ми, но и пръстта от гроба ми ще вика към бога“ — пише той. Защото за него бог е неговата вяра в тържеството на правдата, колкото и трудно, ужасно трудно да се постига тя: „О, Боже, ужасний, но праведний во своите совети и судби за человеческите чада! . . .“

Ужасен, но справедлив е неговият бог-правда. Но той вярва в него, защото вярва в нравствената сила на българския народ. Сякаш с думите на самия Бозвели младият даскал Петко Славейкий по-късно пише на приятеля си Маринчо: „У мене е воля желаяна. . .“ Същата нравствена сила, същото упование в неизчерпаемите възможности на народа. Разликата е само в темперамента, в степента на изживяването, в драматичността на борческите пориви, които у Славейков звучат по-смекчено. Но и за двамата няма повзвишен дълг от дълга към родината, и за двамата наградата за жертвата и подвига е само споменът, който ще остане в потомството. И тази тяхна вяра напълно хармонизира с революционно-романтичната етика на 50-те години, утвърждаваща като нравствен подвиг и върховно щастие героичната смърт. Нещо повече. Вярата на Бозвели и Славейков в силата на отделния човек и на обществото да промени съществуващия от векове несправедлив обществен ред, борбата на човешката воля с робското безволие, става по-късно основна тема

не само на техните произведения, но се налага като основна тема на цялата епоха.

Този, който ще посвети живота си в служба на поробената родина, който ще иска да превъзпита своите сънародници, сам трябва да бъде пример на високи морални качества. Неофит знае, че за свобода и за нов живот могат да се борят само нови хора, чужди на робския морал. В своите учебници и проповеди той въстава срещу лицемерието. Нашата нова младеж, казва той, трябва да обича истината и да се бори за нея. Защото само онзи, който постоянно служи на правдата, на вседневната правда, ще бъде в състояние, когато настане време, да се вдигне на борба за всенародната правда. А освен това, борбата за делничната, житейска правда възпитава у хората дръзновеност и безстрашие, така необходими за предстоящата справедлива, но неравна борба.

Този „Ахасфер на българския дух“ поставя обществената дейност над всичко. По негов пример и Петко Славейков, който разбира много добре силата и значението на художественото слово, се отказва без колебание винаги, когато това е необходимо, от своето изкуство, в името на едно по-плодотворно служене на хората — и тогава бива най-щастлив! Продължавайки делото на Паисий и Неофит Бозвели, Петко Славейков се обляга на българските еснафи. Макар и израсъл сред тях, у него обаче, както и у Неофит Бозвели, няма и сянка от еснафщина, такава, каквато я познаваме като отличителна черта за хората от това съсловие след Освобождението. Също като Неофит Бозвели нему са чужди делничната дребнавост, алчният егоизъм, служенето на личния интерес. Като него той е искрен, доверчив и щедър. В гърдите му трепти необикновено добро сърце, дошло ненавреме като че ли за онази груба среда, в която живее — но всъщност така необходимо за хората! Същото това добро сърце, което у Неофит Бозвели прелива буйно, както и всички останали черти на неговия характер. То се проявява във всяка негова постъпка до края на живота му, макар често да му носи неприятности. Но всъщност то е онази сила, която го слива с народа, прави го близък и разбран, свързва делата и идеите му с едно вълнуващо, заразяващо чувство.

Но да изброяваме моралните качества, които Неофит Бозвели възпитава у подрастващото поколение с дело и слово, не значи ли да изброяваме качества, които характеризират най-изтъкнатите хора от онази забележителна епоха в историята на България? Не са ли това всъщност типичните черти на българския възрожденец. Това е времето, в което бавно, в борбата с многобройни противоречия, в страдание и вяра се ражда не само идеалът, но и характерният герой на епохата. Отговаряйки сами на тези изисквания, нашите писатели от епохата преди Освобождението се стараят да ги изградят и у подрастващото поколение. Може би именно затова всичко, което те пишат, въпреки че не блисти с някакви особени художествени ценности, винаги достига до сърцето на читателите им. Защото всякога зад думите се крият делата, защото тяхната лична тема винаги се покрива с обществената.

ПИСАТЕЛЯТ

През 1843 г., веднага след като напуска Свищов и става учител в Търново, Славейков се опитва да съчини „Учебник по славянска граматика“, по подобие на учебниците, които вече са издали Неофит Рилски и Бозвели. Тази „Грамматика“ не вижда бял свят. По същото това време той поставя началото и на своя „Географски речник“, материал за който събира през целия си живот. Подтик за тази дейност му дава преди всичко „Краткое политическое землеописание за обучение на българското младенчество“ на Неофит Бозвели, което пред-

ставява всъщност първата география на България, написана от българин, при това с доста непосредствено събрани сведения и впечатления от страна на автора. За съжаление, това неповторимо изследване, подготвено вече за печат, изгаря в пламъците на старозагорския пожар по време на Освободителната война.

В първото печатно произведение на Петко Славейков „Смесна китка“, и също и в „Басник“ от 1852 г. залягат идеите, духът и съдържанието не само на Беровия „Рибен буквар“, но преди всичко на „Славяноболгарское детоводство“ подарено му от Ем. Васкидович.

Ние имаме основание да предполагаме, че заедно с редица писма на хилендарския заточеник, изпратени до Хрисант Новаков, до Емануил Васкидович и бившите му ученици в Свищов още през 1842 г. Славейков се запознава с първата редакция на „Мати Болгария“ — „Просвещенний европеец“. На това ни навежда писаното от Михаил Арнаудов, за съдбата на няколко Неофитови ръкописи от 1842 г., който отбелязва: „Между тези, пропаднали отчасти ръкописи, трябва да се брои диалогът „Просвещенний европеец“, който не е известно как, още през 1842 г. или 1843 г. достига в Свищов, гдето се учи и учителствува духовният син на отца Неофита, дякон Хрисант.¹ До него, навярно по някакъв поклонник, Неофит изпраща ръкописа си за преписване или печатане — така че, оцелял, той попада в ръцете на свищовеца Димитър Шишманов. Как е станало това, не ни е известно, но близко до мисълта е предположението, че Хрисант е предал ръкописа на известния свищовски търговец с молба да го обнародва. Последният, като не могъл да стори това, го запазва, без да предполага, че един ден неговият син, българският литературен историк Иван Шишманов, ще го възкреси за потомството. Напълно допустимо е също, че освен писмата на Хрисант и Емануил Васкидович, Петко Рачов, както тогава се наричал, е чел и писмата на Неофит до „любородния герой“ Андрей Робовски, с когото той се сприятелява, когато отива да учи при Никола Михайловски в Елена. По него време (1848 г.) Славейков дори пише статия за Неофит Бозвели.²

До Петко Славейков неизвестно по какви пътища достига и ръкописът на „Мати Болгария“. По този повод той разказва: „Аз съм видял от нея три издания. Едното у отца Илариона, което е и печатано“. Кои са обаче останалите две „издания“ (т. е. редакции), кога ги е видял, той не съобщава. Напълно допустимо е Неофит Хилендарски да е изпратил ръкописа на „Мати Болгария“ на свои приятели, за да бъде разпространен между учениците му. Кои са тези три издания? Ние предполагаме, че едното е „Просвещенний европеец“, а другото, по всяка вероятност онзи вариант, който е озаглавен от Неофит „Плач бедная Мати Болгария“. Други доказателства, потвърждаващи факта, че Славейков е познавал произведението на Неофит Бозвели много преди нейното обнародване, ние нямаме. Това наше предположение обаче може да се подкрепи с някои моменти от творчеството на поета в началото на 50-те години.

В очерка си за Н. Бозвели Славейков пише: „В детинството ний помним с каква жадност сме прочитали някои от патриотичните поеми на покойното отца Неофита Хилендареца, изповядуваме, че много сме и заели от тях...“ Възхитен от необикновения език на Неофит, завладян от силното и непринудено чувство на автора, той заучава наизуст изразите му, думите му. А колко много се различават те от шаблонните средства за израз, с които мисълта и чувството на Неофит не се примирява. Отбягвайки да си

¹ Мих. Арнаудов, Неофит Хилендарски Бозвели. София, 1930, стр. 743.

² Виж: С. С. Бобчев, П. Р. Славейков и един негов ръкопис, Псп. г. LXI, 1901. стр. 549.

служи с тях, той дири нови форми, които да съответствуват на неговата търсеща мисъл и пламенен темперамент. Произведенията и писмата му звучат като проповеди, като изобличаващи памфлети и сатири. Написани са така, сякаш пред него, като пред духовен учител, е застанал българският народ, когото той учи, възпитаваша, укорява, води. Да изказва своите мисли в духа или просто с помощта на Неофитовите изрази става нещо обичайно за Славейков по онова време. През 1847 г. напр. в писмо до своя приятел, габровския учител Цвятко Недев, Славейков се възмущава, загдето редакторът на „Български орел“ допуска на страниците на вестника му да се водят спорове между „писателите“, вместо да се пишат полезни за народа статии: „Земайте на хората парите, пак са сам карайте, благоже, благоже, благоже! Уви, словесное дурачество! Оле, суетно е ворование!“

В друго писмо, в което описва лошото положение на народа след Хатишерифа, бъдещият поет възкликва с бозвелиевски патос:

Уви, как медленни печали!

Кому да плачем, кой да ни пожали!...

През 1875 г., гонен от тревненските чорбаджии, задето разкрил пред народа истината за незаконно присвоените от тях народни пари, Славейков, по примера на своя учител, се обръща към съгражданите си с открито писмо. Обръщението му е озаглавено „Раздяла с Трявна“. Разпространявало се подобно на Неофитовите писма в ръкопис: „Как много бълнувах аз в дохождането си в Трявна, как много работи бях наумил и намислил милиони добрини да правя... и как сега с ледено сърце гледам злобата, препречена на пътя ми. Неблагодарно човечество, колко си сляпо да различиш каква да е лъскавина от златото!... Монте мечти останаха мечти, мислите ми вятър ги заведе, приятията ми не намериха никакъв успех в това място, гдето някои лисишки те прелъгва и ти се смее, някой вълчешки те обира и търка зъбите си насрещат ти, други като тигър разкъсва и разчупва сърцето ти и като най-кръвопролитна змия изсмуква немилостиво и останалата капка на кръвчицата ти...“ Прощавайте, братя сиромаси, нямам сили нито да ви отърва, нито да ви помогна, а пък да ви дам ум, ви нямайте сили да ме слушат и да правите по думите ми...“

В подобен стил пише Неофит Бозвели в своята „Мати Болгария“. „Аз тия четири години чото смертелно страдах, то беше само да познае светът българското нечувствие и да проумее на българите услеплението, помрачението разум и безсовестието им. За них, който плаче, он без очи остава, а они го правят, че е безумен. Они, кои го сосипват, ним се кланят като на богови.“

Същата безпощадна характеристика, същият стил, в който са отразени темперамент и чувство, същите епитети и сравнения, най-после същата нежна обич към „горкобедните“ и омраза към „по-осатанените от кърджалии народни изедници и съсипници“.

Живо можем да си представим какво впечатление е направил на бъдещия основоположник на новата българска поезия ръкописът на „Мати Болгария“ — това нечувано дотогава страстно изобличение на робския живот в България, написана сякаш с кръвта на дръзновения родолюбец, който е готов да умре, но да каже истината. Това е второто свободолубиво, революционно за времето си произведение, след Паисиевата история, което той прочита. Влиянието на „Мати Болгария“ върху Петко Славейков е необикновено. Особено осезателно се чувствава то в ранните му произведения. Такова е например стихотворението „Аз съм ваша майка мила“, разпространявано в ръкопис, претърпяло безброй редакции от многобройните си преписвачи. С неволни реминисценции от

¹ Б. Даскалов, Трявна в миналото, Търново, 1927, стр. 27.

„Плач бедная Мати България“ е изпълнено и друго, разпространено в ръкописно стихотворение на Славейков „Раздумване“. Откриваме го в най-различни варианти, един от които е:

Ти, майко мила, недей въздиша,
недей пролива сълзи като киша,
недей ти плака, о майко мила!
Знам, че си майко, много страдала
живот спокоен не си познала
от толкоз време, стотин години
не те е смислял един до нине. . .¹

Близка до тематиката, лексиката, стила и патоса на „Плач бедная Мати България“ е и недовършената и необнародвана поема на Славейков — „Робка“.

Каква съм майка злочеста —
мойта ма рожба не слуша,
синове не ме познават,
дъщери не ме послушват,
един не мисли за мене,
засрамиха ми челото
постъпкаха ми името!

В тази поема отношението на Славейков към политиката на царска Русия през 1810 г. във връзка с масовото изселване на българи след войната не се отличава от това на Неофит Бозвели, изразено в началото на „Мати България“ и в „Разговор за любородните“:

Аз се на тебе надеех,
сестро Росие велика,
но ти ме страшно излъга. . .

Синове, мои любезни,
чада пресвидни,
дали гробище нямаше
за вази, за челядта ви
във вашата земя бащина,
те отидоха в чужбина?¹

Освен това, чувството, тонът и отношението на поета към „сиромасите“, към народа и към чорбаджиите — кметове и попове е подобно на онова, което има към тях и Неофит:

Кметове не са друго,
но предатели народни
и мъчителни сирмашки.

Кметове, вие попове,
еднички вожди народни,
що смущавате народа,
и не държите свобода?

Омраза и изобличителна сатира за едните и нежна обич за другите виждаме и в стихотворението на Славейков „Селска сватба“, в което той се обръща към народа със следните думи:

Ранце, мила душице!
Копай, ранце, по вади
но и залагай ливади,
копай и не си почивай
с горки се сълзи обливай. . .

¹ Вж. Творчество на П. Р. Славейков от периода на Кримската война, Известия на И-та за литература, 1958, т. VII, 54.

Подобно е и обръщението на Неофит Бозвели към многострадалната майка България:

Мила мати България!

Кой да те уплачи освен пророк Йеремиа!

Защото синовете ти, всичи всеяни,
в лицемерството са се развеяли...

От никого вече не ги е срамота
нити щат да знаят, чи е от бога грехота...

Но ти, мати, имаш и същи, които знаят,

и тии от всеяните много страдаят

тях не оставят жалко да те оплачат

че насилно ги в заточение влачат

всето им вземат, голи ги сабличат...

На това благородно, злато време

да носят укорно и несносно бreme.

От султанът всичи добрини придобихме,

а от тяхното предателство от път се отбихме,

на то други се веселят и скачат.

а нашите жално нареждат и плачат...

Голяма част от ранните стихотворения на Славейков приличат на горепосочените както по идеи и образи, така и по изразни средства. Ние предполагаме, че Славейков е познавал и други Неофитови стихотворни произведения, включени в писмата, изпратени до неговите приятели. Ето например какво пише Неофит в едно свое писмо — „И колкото ви са останали да живеят в дворовете и них ги гледам совсем неображени, отвсякъде, всячески, всякогаж и от всякого подбутнати и притеснени...“

Тежко и горко на нази
щото сме роби неволни
в градовете сме в окови,
ний робуваме в селата,
гниеме без вест в горите,
без жалост мреме в полето
трупове ни се търкалят
по пътищата с презрение,
но един няма от нази
на бойно поле да гине
каквото юнак да умре
за рода и за свобода!¹

Сходството в творчеството на двамата е очебийно. Докато у Неофит Бозвели четем: „Премили ми, горки рожби! И дали и вапната горка, изпаднала, прожалена майка не е била някогаж като другите народни майки славна и почтена? Дали не ви е отдоила в преизобилно... й около си да ви гледа съвсем необръжени и от всичи в подсолнничний земний круг народи унижени и укорени?... Коя ли друга (майка) толико години жалостно призовава рождените си мили чада да дойдат при нея, горката, и като вас не дохождат?“

Реминисценции на същия мотив срещаме в широко разпространеното (в ръкопис) стихотворение на Славейков „Аз съм ваша майка мила“, писано също през петдесетте години:

Аз съм ваша майка мила,
аз съм вазе породила,
аз съм вазе отдоила,
но недостойни синове сте
толкоз години все злочести!
Де са моите тез соколи

¹ Творчеството на П. Р. Славейков и пр. стр. 54.

дет ги имах аз отколе,
славни бяха в бойно поле.

.....
Доде бях си още млада
тези мои славни чада
гледаха ме как се пада,
ах, повсеместно за мен на бой
и аз минувах живот с покой.
От как съм си вас добила
желби съм ся нажалила
от ядове иступила,
ах, да ви гледам все в окови,
до смърт ужасно все робови.
За туй ли сте ви родени,
вечно да сте укорени
и похулни ведно с мени?

Стихотворението завършва с революционен призив към българите:

О, вий синове злочести,
ах, къде сте, я излезте,
ах, да ви видя под байраци
ви как се бийте кат юнаци!
Тираните поразете,
отвърнете, отмъстете!

.....
Бой се бийте, кръв пролейте
вашто царство завладейте!

Когато четем тези стихове, написани с неукрепнал още почерк, изпъстрени с черковнославянски букви, ние чувствуваме на всяка стъпка с каква любов младият поет е усвоявал прочетеното от Неофит Бозвели, какво голямо внимание е оказало то върху неговото съзнание и каква скъпа и priceвна собственост е станало то за него.

Но не само заимствването на отделни теми, мисли и образи имаме предвид, когато наричаме Славейков ученик на Неофит Бозвели. Тези заимствования свидетелствуват, че от началните стъпки на своята творческа дейност Славейков използва предимно неговата лексика, заема неговата тематика. Истинското влияние обаче, което Неофитовите произведения оказват на Славейков, онова могъщо влияние, което създава от юношата съзнателен гражданин и го извежда на верен писателски път, се изразява преди всичко в идейно-емоционалната същност на неговото творчество. Разбира се, това влияние никога не би могло да овладее така дълбоко бъдещия поет, ако у самия него не кълнат вече същите настроения и мисли, ако те не резонират на действителността по онова време. От Паисий и Бозвели Славейков се научава да бъде преди всичко съвременен, да въплъщава в своето творчество най-животрепущите, боеви въпроси на времето. Да отдава всичките си сили, ума и таланта си на своята родина и на своята епоха.

Много скоро обаче, дори още през 50-те години Славейков търси нови пътища, неговото творчество се развива по нови закони. И неправилно би било да гледаме на него само като „продължител“ на делото на своите учители. Въпреки че по мироглед и естетически основи на своето творчество, Славейков е пряк ученик и последовател на тези двама бележити възрожденци, той преди всичко е представител на една нова епоха от прогресивното развитие, от освободителната борба на българския народ. Поезията на тази нова епоха, започнала малко преди Кримската война и завършила с Освободе-

нието на България, изисква други сюжети, други жанрови форми, друг стил, интонации, изразни средства. Ето защо, познавайки своите предшественици и възприемайки техните идеи и борба, Славейков съумя да използва всички техни достижения, за да създаде свой самобитен творчески свят и художествен стил.

Славейков не само се е учил от Паисий Хилендарски, от Софроний Врачански и Неофит Бозвели. Той допринася и за тяхното популяризиране у нас, за проникването на техните идеи особено сред нашата младеж. Той разпространява произведенията им, разяснява на народа мислите им, чете съчиненията им пред неграмотната българска маса. Той допринася много, за да бъдат те обикнати и разбрани от ония, към които е отправен техният завет. И става така, че Неофитовите нечувани дотогава изобличителни думи, заедно с тези на Паисий Хилендарски, вълнуват сърцата, разбуджат мисълта, влизат в живота на народа. Те се повтарят в разговорите, стават стил на епохата. Родолюбивата българска младеж ги употребява в писмата си, учителите превръщат книгите им в учебници. Техни идеи, мисли, изрази залягат в произведенията на българските писатели след тях — Г. С. Раковски, В. Априлов, К. Огнянович, Ем. Васкидович, Р. Попович, Хр. Павлович, П. Славейков, които горят от техния патос, вдъхват у народа тяхното родолюбие. С паисиевско-безвелиевски колорит е наситена атмосферата, в която се движат българските родолюбци, младежта, патриотичната интелигенция. Думите на Паисий „Поради што се срамиш да се наречеш българин“ или зовът на хилендарския заточеник „Премилая, горка Мати Болгария!“ стават крилати. В много кратко време, почти веднага след смъртта си, Неофит Бозвели се превръща в мъченик, издига се в идеал на смел борец за народни правдини. Да вървиш по пътя, очертан от Неофит Бозвели, значело в онова време да бъдеш честен човек, да обичаш Неофит Бозвели, значело да обичаш родината си.